

A large, stylized illustration of a parrot's head and neck, rendered in a light green color against a darker green background. The parrot is facing right, with its beak slightly open. The feathers are depicted with simple, curved lines, and the overall style is minimalist and graphic.

NICKY VAN DE BEEK

HERTA MOHR
EGYPTOLOOG IN
OORLOGSTIJD

Herta Mohr was een jonge Weense Egyptologe die eind jaren dertig naar Nederland vluchtte om haar passie voor Egyptologie te volgen. In Leiden werkte ze aan de publicatie van de mastaba-kapel van Hetepherachty in het Rijksmuseum van Oudheden. In 2024 is een universiteitsgebouw naar haar vernoemd.

JEUGD IN WENEN

Op 24 april 1914 wordt Herta Theresa Mohr geboren in Wenen. Haar ouders zijn dr. Adolf Emanuel Mohr, huisarts, en Gabriele (Elly) Kaufmann. Het gezin is Joods. Herta's ouders waren in 1913 getrouwd in de synagoge van Währing, een buurt waar veel Joden woonden. Een jaar later wordt hun enige dochter geboren. Oma Rosa (Ruchel) Mohr is de *mater familias*. Het gezin woont aan de Winckelmannstraße 2, niet ver van slot Schönbrunn (de zomerresidentie van de Habsburgse monarchie). In het statige pand is tegenwoordig een tandartspraktijk gevestigd (afb. 1).

↑ Afb. 1

De toegang tot het voormalige woonhuis van de familie Mohr in Wenen. Foto: auteur.

Herta's vader en oma kwamen uit Lemberg (het huidige Lviv in Oekraïne), in de historische landstreek Galicië. Haar moeder was in Kaplice geboren, een plaats in Zuid-Bohemen, een regio in het huidige Tsjechië. Beide steden maakten indertijd deel uit van het Habsburgse koninkrijk. Herta's ouders verhuisden naar Wenen: waarschijnlijk om economische redenen, maar ook vanwege het groeiende antisemitisme in het gebied waar ze vandaan kwamen. In Wenen bestond een bloeiende Joodse gemeenschap die tijdens de Holocaust bijna volledig zou worden vernietigd.

In navolging van haar vader begint Herta na het afronden van het Realgymnasium in 1932 aan de studie geneeskunde aan de Weense universiteit. Ze is echter ook geen onbekende in het Kunsthistorisch Museum, dat een indrukwekkende Egyptische collectie bezit. Een van de bijzondere 'objecten' in deze collectie is de grafkapel van Kaninisut, een hoge ambtenaar uit de vroege 5^e dynastie van het Oude Rijk.¹ Deze kamer, waarin offers werden gebracht aan de overledene, maakte deel uit van mastaba G215, in de schaduw van de Grote Piramide van Giza. Later werd de mastaba uitgebouwd met kapellen voor zoon Kaninisut II en mogelijk zijn kleinzoon (Kaninisut III). De kalkstenen blokken waarmee het interieur is bekleed zijn versierd met reliëfs die de grafeigenaar tonen in zijn ambstgewaad, vergezeld door zijn vrouw Nefret-ha-nisut en hun drie kinderen. Op de grafwanden is te zien hoe hij allerhande offers ontvangt, het slachten van stieren als offermaal en schrijvers die de balans opmaken (afb. 2).

De kapel was in Herta's geboortjaar naar Wenen verhuisd, nadat deze in 1913 door Hermann Junker in de necropool van Giza was ontdekt. Net als bij de grafkapel van Hetepherachty werd dit mogelijk gemaakt door privéfinanciering. Het was een officieel plan van de Oudheidkundige dienst in Caïro (toen in handen van de Fransen) om mastaba's te behoeden voor verspreiding over verschillende musea - de blokken werden namelijk vaak buiten het zicht van de autoriteiten opgegraven door schatgravers en doorverkocht aan handelaren. Gaston Maspero, de opvolger van Auguste Mariette, hield er een zeer

open erfgoedbeleid op na, waarbij bijvoorbeeld ook ‘restanten’ van het Egyptische Museum te koop werden aangeboden in de officiële museumwinkel.²

Veel van de stukken in de Egyptische collectie van het Kunsthistorisches Museum in Wenen stammen uit het Oude Rijk, omdat de Oostenrijkse Academie der Wetenschappen tussen 1912 en 1929 opgravingen verrichtte in de necropool van Giza. Ook de Duitsers, Italianen en Amerikanen waren hier actief. Vóór de ontdekking van het intacte graf van Toetanchamon in 1922 was het nog gewoon om artefacten uit Egypte mee te nemen voor eigen museumcollecties. Junker vermeldt: ‘De gehele kamer is in elk opzicht zo prachtig en instructief dat ik het uitermate geschikt acht om naar Wenen te verschepen.’³ De Weense industrieel Rudolf Maass betaalde de 30.000 kronen die nodig waren voor de aankoop en het transport van de kapel. Het graf werd ontmanteld en in 32 kratten naar Wenen verscheept, waar het bijzondere

↑ Afb. 2

Kaninisut met zijn familie en offerdragers. Foto: Digital Giza.

↑ Afb. 3
Het ontmantelen van de
cultuskapel van Kaninisut
in Giza in 1914. Bron: Hölzl,
Kultkammer, fig. 4.

pakket arriveerde in juli 1914. Door tussenkomst van de Eerste Wereldoorlog kon het echter pas in 1925 aan het publiek worden getoond (afb. 3).⁴ Wie weet bezocht Herta toentertijd de mastaba met haar gymnasiumklas, zoals scholieren nu de grafkapel van Hetepherachty bewonderen in Leiden.

OVERSTAP NAAR EGYPTOLOGIE

Het lijkt erop dat de aantrekkingskracht van deze oude monumenten Herta ertoe bewoog over te stappen op de studie Egyptologie, toen nog nauw verwant aan Afrikanistiek. Voor de periode 1937/1938 weten we welke vakken ze volgde in Wenen: Inleiding tot de Oudegyptische taal, Staat en maatschappij in de tijd van de piramidebouwers, Klassiek Egyptische lectuur, Oudegyptische poëzie en Egyptische reliëfkunst. Ook las ze teksten als 'De Welsprekende Boer' (welbekend bij Leidse

Egyptologiestudenten) en volgde ze vakken in Afrikaanse talen, zoals Somali, Ful en Berber.⁵

Interessant daarbij is dat ze les kreeg van twee heren die er niet de meest zuivere overtuigingen op na hielden. De Egyptoloog/Afrikanist Wilhelm Czermak was assistent van Hermann Junker aan het in 1923 opgerichte Instituut voor Egyptologie en Afrikanistiek in Wenen.⁶ Czermak verzorgde de colleges terwijl Junker 's winters opgroef in Egypte. Toen Junker in 1929 zijn positie verruilde voor het Duitse Archeologische Instituut in Caïro, volgde Czermak hem op. Een andere docent, Heinrich Balcz, studeerde Egyptologie onder Junker en werd bibliothecaris van het instituut. Ook nam hij deel aan de Oostenrijkse opgravingen in Giza, Merimde, Hermopolis en op de Thebaanse westoever.⁷

Tijdens de jaren dertig kwamen alle politieke verhoudingen echter op scherp te staan. Zo was Czermak lid van het antisemitische netwerk Bärenhöhle, dat een actieve rol speelde in het weren van Joodse en linksgeoriënteerde academici aan de Weense universiteit. Een andere Egyptoloog, Georg Steindorff, noemde hem na de oorlog 'een nazi van de eerste orde'.⁸ Ook Balcz was lid van de NSDAP, hoewel de geschiedenis milder op hem neerkijkt. Hij werd verwijderd als docent Egyptische taal en archeologie in 1945, hoewel hij toen al aan het front was omgekomen.⁹

Na de *Anschluss* in 1938 werd het in ieder geval onleefbaar voor de Joden in Wenen: geconfronteerd met pogroms, willekeurige arrestaties en onteigeningen, vluchtten velen massaal uit Oostenrijk. Herta maakte deel uit van deze exodus en koos voor Nederland. Ze deed haar best om ook haar ouders te laten overkomen, iets wat in eerste instantie door de immigratiedienst werd geweigerd, maar wat door het privévermogen van de Mohr-familie toch lukte. Ze hebben gewoond aan de Fagelstraat 17 in Leiden, waar inmiddels Stolpersteine zijn geplaatst.

Archiefstukken laten zien dat Herta rond deze tijd zowel in Wenen als in Leiden studeerde. Terwijl ze in 1937/1938 nog staat ingeschreven aan de Universiteit van Wenen (met in het vakje voor religie: 'Joods'), en daar de bovengenoemde vakken volgt, is ze bezig haar vleugels uit te slaan. Voor diezelfde periode (academisch jaar 1937-1938) bezit de Universiteitsbibliotheek namelijk haar inschrijvingsblad aan de Rijksuniversiteit te Leiden (afb. 4). Hier geeft ze twee adressen op: haar ouderlijk huis in Wenen en de Hogewoerd 113 in Leiden. Wat opvalt is dat haar religie nu als 'Rooms-Katholiek' staat vermeld. Het lijkt een opzettelijke stap te zijn geweest, zowel om vervolging te voorkomen als om haar academische carrière op de eerste plaats te zetten.

Interessant is dat Herta ook lid werd van de Katholieke studentenvereniging Augustinus. Een plaquette in de sociëteit herinnert aan de

→ Afb. 4

Herta Mohrs inschrijving aan de Universiteit Leiden in 1937.
Foto: Leiden University Library.

-8 DEC. 1937

RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN

ACADEMISCH JAAR 1937-1938

In te vullen door het Bureau voor Inlichtingen en Inschrijvingen
 Datum van inschrijving: 30 NOV. 1937
 1857
 Ingeschreven voor alle lessen voor enkele lessen (toehoorder) Nr. _____

BEIDE FORMULIEREN
GELIJKLUIDEND
INVULLEN

N.B. Alle vragen moeten worden beantwoord

1. Achternaam (in blokletters).	MOHR																																	
2. Voornamen (voluit).	HERTA																																	
3. Geslacht.	weiblich																																	
4. Geboortedatum (dag, maand en jaar).	24. IV. 1914																																	
5. Geboorteplaats. Voor personen buiten Nederland geboren bovendien geboorteland.	Wien, Oostenrijk																																	
6. Woonplaats en straat. A. Vacantieadres. B. Studieadres.	Wien XIII, Winkelmannstr. 2 Leiden, 113 Hooge Woerd																																	
7. Onderdaanschap (nationaliteit).	Oostenrijkerin																																	
8. Kerkgenootschap, zelfstandige kerkelijke gemeente of godsdienstige gemeenschap. ¹⁾	römisch-katholisch																																	
9. Beroep van den vader (zoo volledig mogelijk invullen, ook als de vader overleden is).	Arzt																																	
10. Genoot uw vader een opleiding aan een Universiteit of Hoogeschool, en zoo ja, in welke richting?	/																																	
11. Faculteit waarvoor U zich laat inschrijven. ²⁾	Leeren en wijsbegeerte																																	
12. Bezit gij een der hiernevens vermelde diploma's? Zoo ja, welk?	<table border="0"> <tr> <td>Gymnasium</td> <td>afd.</td> <td>x</td> <td>of</td> <td>β</td> <td rowspan="4">} Door onderstrepen het diploma aangeven dat men bezit. (Afdeling nauwkeurig vermelden).</td> </tr> <tr> <td>H.B.S.</td> <td>A</td> <td>x</td> <td>β</td> <td></td> </tr> <tr> <td>Lyceum-Gymn.</td> <td></td> <td>x</td> <td>β</td> <td></td> </tr> <tr> <td>" -H.B.S.</td> <td>A</td> <td>x</td> <td>β</td> <td></td> </tr> <tr> <td>Staatsexamen</td> <td>A</td> <td>x</td> <td>B</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Extraneï-examen</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	Gymnasium	afd.	x	of	β	} Door onderstrepen het diploma aangeven dat men bezit. (Afdeling nauwkeurig vermelden).	H.B.S.	A	x	β		Lyceum-Gymn.		x	β		" -H.B.S.	A	x	β		Staatsexamen	A	x	B			Extraneï-examen					
Gymnasium	afd.	x	of	β	} Door onderstrepen het diploma aangeven dat men bezit. (Afdeling nauwkeurig vermelden).																													
H.B.S.	A	x	β																															
Lyceum-Gymn.		x	β																															
" -H.B.S.	A	x	β																															
Staatsexamen	A	x	B																															
Extraneï-examen																																		
In welk jaar en in welke plaats verkregen?																																		
13. Indien het antwoord op vraag 12 ontkennend luidt, bezit gij dan op andere wijze de bevoegdheid tot het afleggen van academische examens? ³⁾ Zoo ja, op grond waarvan?	Realgymnasium Wien XIV, 1932																																	
14. Voor de hoeveelste maal wordt gij thans ingeschreven aan de Rijksuniversiteit te Leiden?	das eerste mal																																	
15. Indien gij aan deze Universiteit niet voor de eerste maal wordt ingeschreven, in welk studiejaar is dit dan geschied?	1937-1938																																	
16. Zijt gij in het academisch jaar 1937/38 gelijktijdig aan een andere Universiteit of Hoogeschool ingeschreven? Zoo ja, aan welke en voor welke faculteit of afdeling?	/																																	
17. Indien gij aan een andere Universiteit, waar en in welke studiejaar ingeschreven geweest?	/																																	
18. Indien gij niet steeds voor de afdeling ingeschreven, voor welke faculteit aan deze of een andere Universiteit ingeschreven geweest en in welke studierichting afzonderlijk op te geven?	/																																	
19. Bereidt gij U voor een academisch examen? ⁴⁾	No. Letter																																	
20. Indien het antwoord op de vorige vraag ontkennend is, bereidt gij u dan voor een middelbare acte (en indien ja, voor welke)?	/																																	
21. a. Geniet gij vrijstelling van collegegeld, en zoo ja, op grond waarvan? b. Geniet gij vermindering van collegegeld? Zoo ja, op grond waarvan?	/																																	

Wijf voor k
2 lessen
acc
vrij

¹⁾ Invulling met Protestant, Katholiek, Gereformeerd, Israëlitisch, enz. zonder nadere aanduiding, is niet voldoende. Geen afkortingen. Minderjarigen, die niet gedoopt zijn, worden geacht te behooren tot de kerkelijke gezindte van den vader, zoolang omtrent hun toetreding tot een kerkgenootschap geen beslissing is genomen.
²⁾ Zij, die voor Indisch Rechterlijk Ambtenaar of Ambtenaar Binnenlandsch Bestuur worden opgeleid, moeten invullen: „Vereenigde Faculteiten der Rechten en Letteren”.
³⁾ Voor de beantwoording dezer vraag vervoege men zich desgewenscht aan het Bureau voor Inlichtingen en Inschrijvingen.
⁴⁾ Bij de beantwoording dezer vraag make men gebruik van de aan de achterzijde van dit formulier vermelde onderscheidingen.

oorlogsslachtoffers. In juli 1939 liet ze zich bovendien katholiek dopen. Een van haar studievrienden was Jozef Janssen, een katholieke priester die toestemming had van zijn bisschop om Egyptologie te studeren in Leiden. Hij specialiseerde zich in Egyptische filologie onder prof. Adriaan de Buck, en schreef een dissertatie over oud-Egyptische autobiografieën.¹⁰ Kan hij van invloed zijn geweest op haar beslissing om van geloof te veranderen?

ONDERZOEK IN LEIDEN

Ook in het Leidse Rijksmuseum van Oudheden bevindt zich een Oude-rijks grafkapel. Het gaat om de mastaba van Hetepherachty, een rechter en priester uit de 5^e dynastie. Toen Herta naar Leiden kwam, bevond de grafkapel zich al meer dan dertig jaar in de collectie. De reden waarom zich oud-Egyptische mastaba's in Europese musea bevinden, is terug te leiden tot een jaarverslag van de Egypt Exploration Fund. Hierin staat de korte mededeling: 'Een plan is goedgekeurd voor de verkoop van complete mastaba's uit Saqqara aan musea in Europa en de VS. Er wordt gehoopt dat wanneer deze voor een schappelijk bedrag kunnen worden aangekocht, museumdirecteuren minder geneigd zijn om losse blokken en fragmenten te kopen die zijn afgebroken door rovers, en de rovers zo hun verfoeilijke handel zullen opgeven.'¹¹ Het lijkt een omgekeerde wereld, waarin oudheden werden verkocht aan het buitenland om ze te behoeden voor destructie.

De grafkapel van Hetepherachty (D60) werd in de jaren 1860 opgegraven door Auguste Mariette, niet ver van zijn opgraafhuis in Saqqara.¹² Mariette's opvolger Gaston Maspero liet de gedecoreerde kamer in juni 1902 ontmantelen en naar Caïro overbrengen. De Haagse aannemer Adriaan Goekoop betaalde voor de kapel en verscheping naar Leiden. Reisorganisatie Thomas Cook zorgde voor het transport per schip en trein naar een opslagplaats in de Nonnensteeg, waar de zeventig kisten in het najaar van 1902 aankwamen. Totale waarde van het 'pakket': fl. 3360. Een van de kisten was daarbij nog van de trein gevallen, maar de inhoud bleek onbeschadigd.¹³ Het Leidsch Jaarboekje van 1905 vermeldt de opening voor het publiek van 'drie nieuw ingerichte Egyptische zalen in het Rijksmuseum van Oudheden', inclusief de mastaba-kapel, in juni 1904 (afb. 5).¹⁴ Een jaar later publiceerde conservator Pieter Boeser een fotografische weergave van de mastaba in zijn *Beschrijving van de Egyptische collectie* (afb. 6).¹⁵ Dit was de enige publicatie van de grafdecoratie tot Herta in 1937 aan haar onderzoek begon.

De studie Egyptologie in Leiden begon met de aanstelling van Pieter Boeser als lector in 1910. Het Rijksmuseum van Oudheden bezat toen al een collectie Egyptische antiquiteiten die in de negentiende eeuw

→ Afb. 5

Het plaatsen van de mastaba van Hetepherachty in het museum. Bron: glasnegatief uit het RMO-archief.

verzameld was door o.a. Giovanni d'Anastasi.¹⁶ Boeser had zelf in Berlijn en Leipzig gestudeerd. Adriaan de Buck, die Boeser opvolgde aan de Leidse universiteit in 1928, werd in 1939 de eerste volledige professor in de Egyptologie in Nederland.¹⁷ Een van Boesers studenten, Henri Peter Blok, werd later professor in Utrecht. In het museum werd directeur Jan Hendrik Holwerda in 1939 opgevolgd door Willem van Wijngaarden, die het museum zo goed en zo kwaad als het kon door de oorlog zou loodsen.¹⁸ Andere belangrijke initiatieven waren de oprichting van het genootschap Ex Oriente Lux in 1933 en het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten in 1939, die beide nog bestaan.

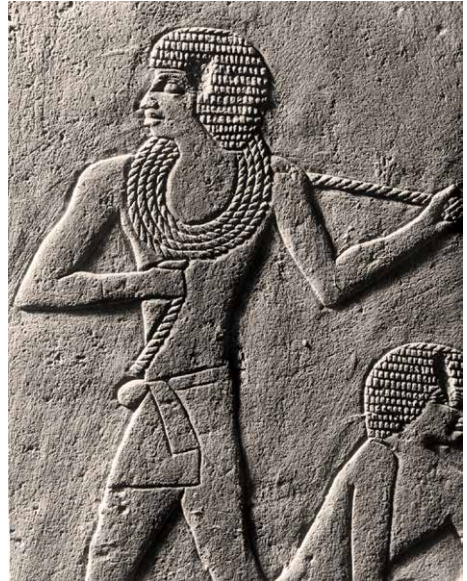
In het brievenarchief van het museum bevindt zich een dossier (op naam 'Mohr', inv. nr. 14.03/01) met daarin een manuscript getiteld 'Studien zur Mastaba im Leidener Museum (Mariette D60)' en gesigeneerd door 'H.Th. Mohr, Leiden 1938'. Het bestaat uit 42 pagina's getypt in het Duits en twee pagina's met plattegronden, waarbij met potlood schetsen, hiërogliefenteksten en correcties zijn toegevoegd. Het bevat een systematische beschrijving van de scènes en teksten in de grafkapel van Hetepherachty, en vormt het raamwerk van Herta's latere publicatie. Het dossier bevat ook een aantal zwart-witfoto's van details van de decoratie (afb. 7).

Op het 20e Internationale Orientalistencongres in Brussel in 1938 gaf de 24-jarige Herta Mohr een lezing over de grafkapel van Hetepherachty getiteld 'Einige Bemerkungen zur Leidener Mastaba', gepresenteerd met het toenmalige equivalent van een Powerpoint-presentatie ('avec projections lumineuses'). Tijdens de voordracht besprak ze drie iconografische motieven: het 'portret' van de grafeigenaar op de

↑ Afb. 6
De grafkapel van Hetepherachty. Bron: Boeser, *Beschrijving*, pl. 5.

→ Afb. 7

Detailfoto van de mastaba van Hetepherachty, waarschijnlijk gemaakt door Herta Mohr. Bron: RMO-archief.

schijndeur, de grafeigenaar speervissend in het moeras en een atypische scène van twee vechtende jongemannen op de noordwand.¹⁹ Het congres werd voorgezeten door Jean Capart, die eigenhandig de studie Egyptologie in België had geïntroduceerd. Net zoals Ex Oriente Lux de populaire tak van de studies Egyptologie en het Oude Nabije Oosten in Leiden was, vervulde de Fondation Égyptologique Reine Élisabeth (FÉRE) die rol in Brussel. De stichting was vernoemd naar koningin Élisabeth, die in februari 1923 een archeologische reis naar Egypte ondernam en als een van de eersten het pas ontdekte graf van Toetanchamon bezocht, met Jean Capart als gids. Hij wist haar zo te enthousiasmeren dat ze steun verleende aan de nieuwe stichting.²⁰

Net als het Kunsthistorisches Museum in Wenen en het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) in Leiden bezit het Musée du Cinquenaire in Brussel een mastaba-kapel, en wel van Neferirtenef, een tijdgenoot en collega van Hetepherachty. Deze kapel werd onder dezelfde nota van Maspero aangekocht in 1905 door de Belgische ondernemer Édouard Empain, de beroemde ontwikkelaar van de stadswijk Heliopolis in Caïro. De kapel kwam in 1906 aan in Brussel, waar het een ware attractie werd.²¹ Het lijkt erop dat de grafkapel tijdens Herta's bezoek aan Brussel wegens renovatie niet voor publiek toegankelijk was. Toch is het waarschijnlijk dat ze als officieel lid van de delegatie een kijkje mocht nemen, ook gezien het onderwerp van haar studie. Herta onderhield een rijke correspondentie met Marcelle Werbrouck,

de eerste vrouwelijke Egyptoloog in België die werkzaam was voor de FÉRÉ, en die later Jean Capart opvolgde.

Op een foto genomen in april 1939 is een gezelschap te zien op de trappen van het Volkenkunde Museum in Leiden. Het is een bijeenkomst van het Oosters Genootschap, een in 1920 opgerichte academische club ter bestudering van de Oriëntaalse studies, van Egypte en de Levant tot aan het Verre Oosten.²² Herta bezocht enkele bijeenkomsten van het genootschap en is hier te zien, glimlachend tussen een bont gezelschap van voornamelijk heren en enkele dames. De fotografische vondst werd gedaan door Sebastiaan Berntsen in het NINO-archief (afb. 8).

Herta was dus een actief lid van de academische gemeenschap. Per toeval vond NINO-bibliothecaris Mariëtte Keuken tijdens de verhuizing van de bibliotheek een boek dat eigendom bleek van Herta. Het boek, dat de Egyptische collectie in het Pelizaeus-Museum in Hildesheim beschrijft, bevat een boodschap van Günther Roeder, toen directeur van het museum. Er staat: 'Juffrouw Herta Mohr, ter herinnering aan studies in Hildesheim in juli 1937'. Behalve haar verblijf in Wenen en Leiden reisde ze dus ook naar verschillende plaatsen in Europa. Een

↑ Afb. 8

Deelnemers aan een congres van het Oosters Genootschap, april 1939. Herta Mohr staat in het midden (zie uitsnede). Bron: NINO-archief.

gepland studiebezoek aan België en Italië in de zomer van 1938 kon wegens omstandigheden niet doorgaan.

Gezien Roeders vaak genoemde nazi-overtuigingen is het overigens interessant dat hij niet alleen de Joodse Herta steunde, maar ook Hedwig Fechheimer. Zij was een Berlijnse kunsthistorica en Egyptologe die Hildesheim in 1931 wilde bezoeken, maar dat uiteindelijk niet kon. Roeder betuigde zijn spijt in een briefje en hielp haar vervolgens met een artikel waar ze aan werkte. Hedwig pleegde samen met haar zus zelfmoord, vlak voordat ze in 1942 zouden worden gedeporteerd naar een concentratiekamp.

VERBANNEN

Ook Herta zou door de geschiedenis worden ingehaald. Op 10 mei 1940 vielen de Duitsers Nederland binnen. Op 5 september 1940 moest Herta halsoverkop vertrekken uit Leiden. Joden werden vanaf die tijd geweerd uit de kustprovincies en in steeds grotere mate uitgesloten van het economische en sociale leven. Hierover schrijft ze in een trefende brief aan Marcelle Werbrouck van de FÉRE²³:

*12 November 1940
Parklaan 35 in Bilthoven*

Chère Mademoiselle,

Op 5 september kreeg ik te horen dat ik Leiden onmiddellijk moest verlaten; ik mag niet naar het grootste deel van het land, bijvoorbeeld Den Haag, Amsterdam, Rotterdam, enzovoort, en ook niet naar Leiden. Dit betekende dat ik mijn huis, mijn boeken, alles moest achterlaten en een andere plek moest zoeken om te wonen. Ik ging naar Bilthoven, dat is vlakbij Utrecht, omdat het niet te ver is van Leiden en vooral omdat daar de universiteit is, waar meneer Blok, mijn lieve meester, hoogleraar oosterse kunst is - hij volgt Bissing op. Mijn ouders zijn in 's Hertogenbosch.

Sinds eind september doe ik mijn best om ze zover te krijgen dat ze me terug laten gaan. De laatste keer dat ik in Leiden was, had De Buck beloofd er alles aan te doen om me terug te krijgen, maar het gaat nogal langzaam: het duurde tot gisteren, toen ging hij naar de politie met een heleboel papieren enz. en nu moeten we wachten op het resultaat. God weet hoeveel weken het nog gaat duren! De papieren moeten langs de Duitse militaire en politieautoriteiten.

Ik ben al een tijdje ziek en heb twee maanden bijna niet aan mijn mastababoek gewerkt, maar ik hoop nu te kunnen werken. Er is niet veel meer te doen en het is maar goed dat ik zonder boeken kan werken. Ik heb dus alleen mijn Engelse woordenboek en Montet, Les Scènes de la vie privée, bij me in Bilthoven. Ik hoop het snel af te hebben.

Het leven is best interessant op dit moment - ik heb er geen spijt van dat ik Nederland niet eerder heb verlaten. Het is een prachtig land! Als ik weer thuis kan komen, komt alles goed, denk ik. Als dat niet lukt, ben ik van plan Bilthoven te verlaten en naar Eindhoven te gaan, want daar is werk, zoals vertalingen, en je moet aan de centen denken.

Hier is een grappig verhaal: ik vroeg Van Wijngaarden om mij een brief te sturen met een paar woorden: dat het zijn mening was als directeur van het museum dat het noodzakelijk was dat ik in Leiden bleef, omdat ik in het museum werkte aan de voorbereiding van een boek over de mastaba. Dit boek zal de andere boeken, geschreven door de professoren Blok, Böhl en De Buck, vergezellen. Dit is wat hij antwoordde: hij kon dat niet schrijven, omdat het geen zin had (sic) dat ik in Leiden was, omdat het object van mijn studie, de mastaba, nog steeds verborgen was in de kelder. - Het lijkt erop dat het gebruik van boeken en tijdschriften naast het object zelf nog niet bekend is in dit museum...

Voilà, dit is een onwetenschappelijke brief. Laten we hopen dat de volgende weer vol staat met hiërogliefen! Maar er is niets in Bilthoven, geen papyrus, geen stenen, geen bronzen. Heb je de drukproef van de nieuwe Chronique [d'Égypte] nog? Als je die nog hebt en naar me op zou kunnen sturen, zou ik heel, heel, heel blij zijn en me niet meer helemaal verloren voelen in deze wereld...

Herta gaat in beroep. In een poging om weer toegang te krijgen tot Leiden, het museum, de mastaba, het NINO en haar boeken dient ze een verzoek in bij de politie te Leiden. Haar verzoek is goed onderbouwd en wordt ondersteund door verklaringen van prof. Böhl, prof. Blok en A. de Buck (toen nog lector). Het antwoord van de SS-Sturmbahnführer is echter zeer kort en bureaucratisch: 'aanvraag niet goedgekeurd'.

Op 27 november 1940 wordt de Universiteit Leiden op last van de Duitse bezetter voor onbepaalde tijd gesloten. De sluiting was een reactie op de protestrede van prof. Rudolph Cleveringa tegen het ontslag van Joodse hoogleraren, wat leidde tot een studentenstaking. De

Duitsers ontbonden ook de studentenverenigingen. Het werd steeds moeilijker om te studeren en onderzoek te doen.

ONDERZOEK IN DIASPORA

Sinds haar verbanning probeert Herta almaar haar studieboeken uit Leiden te krijgen, die daar blijkbaar nog rondzwierven. Ze pakt haar Egyptologische studie weer op, en schrijft op 7 juli 1941 vanuit Eindhoven aan Arie Kampman (de bibliothecaris van het NINO)²⁴:

...wat betreft het woordenboek: Ik heb mijn boeken zeer gemist... Als ik er niet gauw wat aan doe vergeet ik alles, wat ik nog niet vergeten ben. En wat is een egyptoloog zonder zijn woordenboek? Een kapitein zonder sloop, een kavallerist zonder paard... Kun je me nog een groot plezier doen. Naar ik veronderstel, hangen 'ergens in Leiden' nog altijd mappen van mij uit.

En op 25 september:

Ben erg gelukkig met de boeken en weer druk aan het werk. Ben benieuwd naar de rest.

De rest van haar boeken bevindt zich nog in Leiden, in de bibliotheken van het NINO en het RMO. Ze vraagt om Junker's *Giza II*, Klebs' *Reliefs des Alten Reiches* en van de FÉRÉ ontvangt ze Van de Walle's publicatie van de mastaba van Neferirtenef. Het is duidelijk met welk werk ze bezig is:

Je herinnert je misschien nog, dat ik in Leiden met een uitgave over de Leidse Mastaba, in het Engels, bezig was. Die is al een tijdje klaar, behalve, dat het Engels nog moet worden nagekeken door iemand die er verstand van heeft. Joeb [Jozef Janssen] heeft Forbes willen vragen... Het manuscript ligt gedeeltelijk bij Bob [van Proosdij], gedeeltelijk bij Joeb. Het bevat 122 getypte blz + 30 blz voetnoten, waarbij de ruimte voor de 85 kleine tekeningen en de 16 photos (beiden van mijn hand) is meegeteld. Gewerkt heb ik er 4+ jaar aan. Om het in de vorm van een boek te redigeren, was de idee van Bob.

Ze zorgde zelfs voor fondsen om het te laten drukken:

Nu is hier iemand, die gaarne bereid is, om tenminste een gedeelte van de kosten van het drukken te dragen; hoeveel het echter zijn zal, staat nog niet vast.

Ze heeft alleen nog goedkeuring nodig van de hoge heren:

Nu zal ik nog moeten proberen om een 'wetenschappelijke goedkeuring' van de Buck, als de aangewezen hoogleraar, te verkrijgen, ben echter benieuwd, hoe hij door het manuscript in zijn tegenwoordige toestand zonder mij doorheen zal komen.

Ook denkt ze na over de afbeeldingen:

Ten tweede zou ik graag jouw advies willen hebben, of je namelijk denkt, dat het boek goed te verkopen zal zijn, waarbij een groot handicap m.i. is, dat er geen behoorlijke platen bij zijn, omdat ik er toen niet meer bij kon. Ik heb hier echter een buitengewone photograph ontdekt, die indien het graf weer uit de kelder zou zijn, [er] zeker goede photos van zou kunnen maken.

De fotograaf in kwestie was Martien Coppens, die indertijd bezig was met een uitgave van de Sint Janskathedraal in Den Bosch (*Gedachten in steen*, 1941). Detailfoto's van de expressieve figuren op de luchtbogen van deze kathedraal laten zien waarom Coppens bij uitstek geschikt zou zijn om ook de reliëfs van de mastaba vast te leggen. Bij het manuscript in het RMO-archief bevonden zich enkele detailfoto's. Het lijkt er echter op dat deze door Herta zelf zijn gemaakt, omdat ze in de latere publicatie vermeldt dat de gewenste foto's door Coppens niet gemaakt konden worden.

Nog een woord over het manuscript zelf: Het is na een korte inleiding aangaande de principes van de kunst in het algemeen en van de trekken van het graf in het bijzonder vooral 'philologisch'; vertalingen met commentaar van moeilijke teksten en tekstjes; veel zorg wordt er ook aan de offerlijst besteed. De stijl is erg 'concis', gecomprimeerd; in beschrijvingen zelfs zo nu en dan in telegramstijl. Dus geen mooie praatjes.

Over de tekeningen:

*De tekeningen waren erg moeilijk te maken, en ik ben er erg trots op, zoals bv. ook de bewerking van de offerlijst, die de fouten in de uitgave van Boeser, *Beschrijving I* (platen) verbetert, terwijl een dergelijke verbetering te maken volgens Dr. van Wijngaarden onmogelijk was, omdat het volgens hem 'niet te lezen' was.*

Op 26 september 1941 schrijft ze aan Kampman:

Van Bob hoor ik zojuist dat we met het boek van me op moeten schieten, aangezien wellicht het koper van de clichéfabrieken in beslag zal worden genomen. Bob gaf me de kosten op: plm. fl. 1000. Het manuscript ligt gedeeltelijk bij Janssen en gedeeltelijk bij Bob. Aan beiden vroeg ik om de Buck op te bellen of ze de delen kunnen brengen. Ik hoop maar dat het lukt; ik ben er bijzonder op gesteld juist omdat ik toen hier ben gebleven om het af te maken.

Het lijkt erop dat Herta de kans had om te vluchten naar de VS, zoals vele andere Joden voor en tijdens de oorlog deden. Walter Federn, een Weense Egyptoloog en bekende van Herta, was al na de Anschluss in 1938 gevlucht naar Zweden en vervolgens naar de VS. Het is schrijnend om te bedenken dat Herta vanwege haar wetenschappelijke onderzoek naar de mastaba-kapel in Nederland bleef.

De mastaba zelf is al een tijd ontoegankelijk, zoals ook blijkt uit een briefkaart van 28 september 1941:

Wat je over de Buck schrijft heb ik met veel plezier gelezen. Valt erg mee dat hij zo grondig te werk wil gaan. Zal echter vóór het einde van de oorlog onmogelijk zijn, omdat het graf in de kelder en onder zandzakken ligt.

De urgentie van de publicatie wordt duidelijk uit haar woorden:

Corrigeren van het Engels en oertypen vóór het overhandigen aan de Buck door de koperschaarste onmogelijk. Ook dit schreef ik hem en ook dat het werk met het origineel tegenvalt; bv. de schijndeurteksten las ik gedurende twee ochtenden op een paar kisten en een ladder staande met behulp van een bijzonder sterke autobatterij. Ik hoop dat hij met de foto's gaat werken. Het geld is er nu en nu kan men ook weer verkopen. Wie weet wat later is?

WESTERBORK EN VERDER

Herta's woorden blijken omineus. In de zomer van 1942 schrijft ze het voorwoord bij haar boek:

Dit boek is het resultaat van onderzoek gedaan in Leiden in de jaren 1937-1940. Het is bedoeld als een zo compleet mogelijke studie - zover de omstandigheden het toelieten - van een van de mooiste monumenten van de oud-Egyptische beschaving.

← Afb. 9

Aquarel van Kamp Westerbork, met rechtsvoor de barak waar Herta met haar ouders heeft gewoond. Maker: Otto Birman.

Nergens noemt ze expliciet de inhoud van deze omstandigheden. Dit kan door de censuur komen, maar ook door haar koppige overtuiging om zich alleen met wetenschappelijke zaken bezig te houden, en niet met de oorlog. In het voorwoord bedankt ze Willem van Wijngaarden (ondanks zijn weigering voor haar een getuigschrift te schrijven), Adriaan de Buck, Henri Blok, Henri Frankfort, Walter Federn, de FÉRE en haar Nederlandse vrienden W.A. van Leer en diens vrouw B. van Leer-de Jongh, Jozef Janssen en de redacteur B.A. van Proosdij.

Op 2 augustus 1942 wordt ze 's ochtends vroeg van haar bed gelicht en samen met andere katholieke Joden naar doorgangskamp Westerbork gestuurd, als strafmaatregel tegen het uitspreken van de Katholieke Kerk tegen de Jodenvervolging. Op 4 augustus wordt ze in barak 48 geplaatst, samen met haar ouders. Het is een 'royale' familiebarak, bestaande uit twee of drie kleine kamertjes met verwarming, een keuken en een toilet (afb. 9). Dit in tegenstelling tot de slaapzalen met honderden mannen en vrouwen die ook deel uitmaken van het kamp op de Drentse heide. 25 hectare omringd door prikkeldraad, met wachttorens, houten barakken en een vrachttrein die elke dinsdag onverbiddelijk naar Oost-Europa vertrekt, volgepakt met meer dan duizend levens. Tussen juli 1942 en september 1944 zou deze trein 93 keer vertrekken.

Herta en haar ouders genieten een speciale status in het kamp. Herta's vader was een gevierde arts tijdens de Eerste Wereldoorlog en het gezin had uitstel van transport ('Sperre'). Herta had een baantje

als vertaalster, wat niet vreemd is gezien haar grote talenkennis. Ook Clara Meijers, de dochter van Eduard Meijers – een van de ontslagen Joodse professoren – bevindt zich in het kamp. En Anne Frank, die later in dezelfde barak als Herta wordt tewerkgesteld (genaamd ‘het zilverpapier’, waar o.a. oude batterijen uit elkaar werden gehaald voor hergebruik van de metalen). Er worden pogingen ondernomen om het gezin Mohr uit Westerbork te halen, maar deze pogingen mislukken.

Het laatste levensteken van Herta is een postkaart uit februari 1943 aan de FÉRÉ die vanuit Westerbork moet zijn verstuurd. Ze schrijft in verdede termen – vanwege de censuur – maar het lijkt erop dat ze voorlopig niet op transport hoeft en dat haar publicatie in druk is:

Monsieur le Professeur et toute la Fondation,

Bij wijze van uitzondering kan ik u vertellen dat ik hier ben, dat ik besta, en dat alles goed gaat tot nu toe. Op dit moment heb ik een zeer interessante baan; en mijn boekje wordt gedrukt (volgens vrienden). Ik hoop in ieder geval te kunnen blijven waar ik ben, want ik heb geen zin om te reizen. Wij moeten er het beste van hopen en vooral: au revoir bientôt.

We weten dat Herta post kon ontvangen en versturen in het kamp. Het was een brief die ze ontving die haar uiteindelijk fataal werd. Daarin werd een corrupte kampleider benoemd – een gerucht dat in het kamp ging rondzingen en waar Herta van werd beschuldigd.²⁵ Haar Sperre werd ingetrokken en op 25 januari 1944 ging ze op transport naar Auschwitz. Haar ouders waren een paar dagen eerder naar Theresienstadt gestuurd, maar werden eind oktober 1944 doorgestuurd naar Auschwitz, waar ze bij aankomst werden vermoord. De dag dat Herta verdwijnt, wordt beschreven door Gabriel Italie, een classicus die in Westerbork verbleef en een oorlogsdagboek bijhield: ‘Het was weer ellendig: in 27 veewagens zijn een duizend mensen geladen, waaronder tal van zieken en kinderen. Ook Herta Mohr was erbij.’²⁶

Dan raakt het spoor bijster. In januari 1945 werd Auschwitz geëvacueerd vanwege oprukkende Russische troepen. Een deel van de gevangenen werd via Gross-Rosen naar het westen gestuurd. We weten dat Herta Mohr in het ziekenhuis van Gross-Rosen lag en daar werd gezien door een Beate Mohr, die echter geen familie was. Als Herta dit al overleefde, werd ze vervolgens met minimaal eten en drinken in een veewagen gepropt en gedurende drie dagen naar Bergen-Belsen vervoerd. De erbarmelijke omstandigheden van deze laatste kampdagen zijn bekend uit andere bronnen. Lin Jaldati, die het kamp wel

overleefde, balanceerde bij de bevrijding van Bergen-Belsen op 15 april 1945 op de rand van de dood. Ze woog toen nog maar 28 kilo.²⁷

De plaats en datum van Herta's dood zijn uitvoerig onderzocht, maar konden niet eenduidig worden vastgesteld. Waarschijnlijk zijn ze later door een rechter bepaald. Volgens de officiële gegevens stierf Herta Mohr op 15 april 1945 (de dag van de bevrijding) in Bergen-Belsen, op dertigjarige leeftijd. We weten niet of ze haar wetenschappelijke publicatie ooit zelf in handen heeft gehad (afb. 10).

DANKBETUIGING

Dit artikel kon niet worden geschreven zonder hulp, archiefwerk en aanwijzingen van de volgende vrienden, collega's en organisaties: Sebastiaan Berntsen, Carolien van Zoest, Marleen de Meyer, René van Walsem, Regina Grüter, Maarten Raven, Maud Slingenberg, Eva Cornelisse, Ilse La Brijn, Mathijs Smith, Mariëtte Keuken, Jonathan Sela, Adrienne Baars, Christian Bayer, het NIOD en het Rode Kruis.

Momenteel bereiden René van Walsem en ik een nieuwe publicatie voor van de mastaba-kapel van Hetepherachty, die zal worden opgedragen aan Herta Mohr.

→ Afb. 10

Omslag van de publicatie over de mastaba van Hetepherachty door Herta Mohr.
Bron: Mohr, *The Mastaba of Hetep-her-akhti*, 1943.

MEDEDEELINGEN EN VERHANDELINGEN N° 5
VAN HET
VOORAZIATISCH-EGYPTISCH GEZELSCHAP „EX ORIENTE LUX”
GEVESTIGD TE LEIDEN — OPGERICHT 22 MEI 1933
Mémoires de la Société Orientale „Ex Oriente Lux” fondée à Leyde, N° 5

THE MASTABA OF HETEP-HER-AKHTI

STUDY ON AN EGYPTIAN TOMB CHAPEL

IN THE MUSEUM OF ANTIQUITIES LEIDEN

BY

HERTA THERESE MOHR

WITH 101 FIGURES IN THE TEXT AND 5 PLATES

*

Zi. Wroblewski Atlas I 95-110

LEIDEN
E. J. BRILL
1943

EINDNOTEN

- 1 Hölzl, R., *Die Kultkammer des Ka-ni-nisut im Kunsthistorischen Museum Wien* (Vienna, 2005).
- 2 Piacentini, P., 'Notes on the History of the Sale Room of the Egyptian Museum in Cairo', in J. Helmbold-Doyé en T. Gertzen (red.), *Mosse im Museum: Die Stiftungstätigkeit des Berliner Verlegers Rudolf Mosse (1843-1920) für das Ägyptische Museum Berlin* (Berlin, 2017) 75-87.
- 3 Hölzl, *Kultkammer*, 13.
- 4 Hölzl, *Kultkammer*, 37.
- 5 <https://gedenkbuch.univie.ac.at/page/1/person/herta-mohr>, geraadpleegd op 22 september 2024.
- 6 Czerny, E., en Navratilova, H., 'The Empire of Austria-Hungary and the Republic of Austria', in A. Bednarski, A. Dodson en S. Ikram (red.) *A History of World Egyptology* (Cambridge, 2021) 259-286.
- 7 Bierbrier, M.L., *Who Was Who in Egyptology* (Londen, 2019) 31; 118.
- 8 Schneider, T., en Raulwing, P., *Egyptology from the First World War to the Third Reich* (Leiden, 2013) 179.
- 9 Schneider en Raulwing, *Egyptology*, 214.
- 10 Janssen, J., *De traditioneele egyptische autobiografie vóór het Nieuwe Rijk* (Leiden, 1946).
- 11 Egypt Exploration Fund (red.), *Archaeological report: comprising the work of the Egypt Exploration Fund and the progress of egyptology during the year 1902-1903*, 12.
- 12 Mariette, A., *Les mastabas de l'ancien empire* (Paris, 1889) 340-348.
- 13 RMO archief, met dank aan Maarten Raven.
- 14 Historische vereniging Oud Leiden, *Leidsch Jaarboekje 1905* (Leiden, 1905).
- 15 Holwerda, A. E. J., Boeser, P. A.A., en Holwerda, J.H., *Beschrijving van de Egyptische verzameling in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* (Leiden, 1905) 11-18, pl. 5-21.

- 16 Schneider, H.D., 'Egyptische oudheden in Nederlandse musea', in O.E. Kaper en J.G. Dercksen (red.) *Waar de geschiedenis begon: Nederlandse onderzoekers in de ban van spijkerschrift, hiërogliefen en aardewerk* (Leiden, 2014).
- 17 Raven, M., 'The Netherlands', in A. Bednarski, A. Dodson en S. Ikram (red.) *A History of World Egyptology* (Cambridge, 2021) 136-152.
- 18 Eickhoff, M., 'Museumdirecteur in oorlogstijd: De morele worsteling van Willem van Wijngaarden met het nationaalsocialisme', in P. ter Keurs en W. Wirtz, *Rijksmuseum van Oudheden Leiden: Een geschiedenis van 200 jaar* (Leiden, 2018) 357-366.
- 19 *Actes du XXe Congrès international des orientalistes: Bruxelles, 5-10 Septembre 1938* (Leuven, 1940), 95-97.
- 20 Bruffaerts, J.-M., 'Belgium', in A. Bednarski, A. Dodson en S. Ikram (red.) *A History of World Egyptology* (Cambridge, 2021) 153-187.
- 21 Bruffaerts, J.-M., 'Un mastaba égyptien pour Bruxelles', *Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire* 78 (2005) 5-36.
- 22 Van Zoest, C.H., 'The Ancient Near East and Egypt in the Netherlands: Overview of Dutch societies and initiatives in the 19th and 20th century', in T. L. Gertzen en O. Matthes (red.), *Investigatio Orientis. Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte der Orientalistik* (Münster, 2024) 280.
- 23 Met dank aan Luc Limme en Marleen de Meyer. De brief is te vinden in archief AÉRÉ-EGKE: BE/380469/2/585, dossier Mohr, Herta Theresa.
- 24 Brievenarchief NINO, correspondentie Kampman.
- 25 Van Liempt, A.P.M., *Gemmeker: Commandant van kamp Westerbork* (Groningen, 2019) 175-176.
- 26 De Lang, W.M., *Het oorlogsdagboek van Dr. G. Italie* (Amsterdam, 2009) 424.
- 27 Jaldati, L., en Rebling, E., *Lied van verzet. Het bijzondere levensverhaal van twee bewoners van 't Hooge Nest* (Amsterdam, 2024).